

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ТА ДІАЛЕКТОЛОГІЇ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

УДК 811. 163. 2'282'36

DOI: <https://doi.org/10.18524/2413-0613.2018.22.145392>

В. О. Колесник,

доктор філологічних наук,

професор кафедри болгарської філології

філологічного факультету Одеського національного університету

імені І. І. Мечникова

Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,

тел.: +38(048) 725-24-88

ДО ПИТАННЯ ПРО ГЕНЕЗУ ЧИШИЙСЬКИХ ГОВІРОК

У статті досліджуються основні фонетичні, морфологічні та лексичні риси говірки с. Городне (стара назва Чийшия), Болградського району Одеської області, раритетні особливості чийшийської говірки, що дозволяють визначити її генезу та місце серед інших болгарських переселенських говірок в Україні та в метрополії. *Метою* дослідження є визначення корпусу фонетичних, морфологічних та лексичних рис, які уможливають встановлення типу говірки. *Об'єктом* дослідження є болгарські переселенські говірки Півдня України, *предметом* дослідження – говірка с. Городне (Чийшия). *Матеріал* зібрано під час експедицій в с. Городне та зі словника с. Калчево, де теж мешкають носії чийшийської говірки. Основними *методами* дослідження стали описовий, порівняльний та семантико-етимологічний аналіз досліджуваних лексем. *У результаті* дослідження було з'ясовано, що найбільшу кількість спільних рис у фонетичній та лексичній системі чийшийська говірка має з південно-східними говірками метрополії. *Практичне* впровадження результатів дослідження можливе при укладенні словника болгарських переселенських говірок в Україні та словника балканізмів. *Висновки.* Чийшийська говірка не належить до північно-східних болгарських говірок, вона є мішаною, в ній зафіксована низка рис балканських ь-говорів, південно-східних болгарських говірок і навіть південно-західних. Найбільшу кількість фонетичних, граматичних і лексичних сходжень фіксуємо в рупських, деяких родопських та південно-західних болгарських говірках. Яскравим прикладом цьому є наявність ітеративних дієслів, зафіксованих болгарськими діалектологами переважно в південно-західних говірках. Ітеративні дієслівні форми – одна з характерних рис і рупських говірок. Вони зафіксовані у східномакедонських

говірках і в солунських. Архаїчні типи ітеративних дієслівних форм утворені за типом старих інфінітивних основ *-ова-*, *-иева*, тобто з суф. *-ова-* (в діалектах *-ува-*): *казовам, видьовам, пцовам (псувам), плодновам, празновам, легновам*. Деякі з них існували ще в староболгарській мові. М'якість приголосних *л'* та *н'* (*шел'чи, казан'чи, мийун'чи, мъл'ч'ешна вудъ, гъл'чъ* та ін.) в чийшийських говірках і стабільність консонанта *в* є також характерними рисами південно-західних болгарських говірок та деяких рупських.

Визначення ареалів диференційних ознак – одна з актуальних проблем болгарської діалектології. Необхідне подальше дослідження лексики болгарських переселенських говірок у плані лінгвогеографії та історії, щоб визначити їхні давні й більш пізні зв'язки з іншими південнослов'янськими говірками та діалектами інших балканських народів, установити хронологію спільних елементів.

Ключові слова: болгарська діалектологія, болгарські переселенські говірки, чийшийська говірка, фонетичні, морфологічні, лексичні маркери, мовні контакти.

Постановка проблеми. Наука про будь-яку мову, про її живу народну основу не може розвиватися і збагачуватися фактами без докладної характеристики говорів, особливо тих, які функціонують у віддаленні від основного ареалу побутування, в умовах переселенських анклавів різної величини й різного часу виникнення. Такими є болгарські переселенські говірки на Одещині, зокрема чийшийські. До говірок чийшийського типу належить насамперед говірка с. *Городне* Болградського р-ну (до 1946 р. *Чийшия*). За даними Атласу болгарських говірок (АБГ) село засноване в 1813 р., ймовірно, переселенцями із с. *Дурбалик* (суч. *Градини*) Добричського округу, які були носіями північно-східних мізійських говірок. Але після публікації I та II тт. Болгарського діалектного атласу (Югоизточна и Североизточна България) вчені переглянули питання про генезу чийшийських говірок. Найбільш близькою, на думку Г. І. Клепікової та Т. В. Попової, є говірка сіл *Казанликської* околії. За свідченням О. Чешко, це можуть бути села *Чирпанської, Пловдивської, Карловської та Казанликської* околії. У зв'язку з цим постає питання про визначення корпусу диференційних ознак болгарських переселенських говірок, зокрема чийшийських.

Постановка завдання дослідження. Метою дослідження є визначення корпусу фонетичних, морфологічних і лексичних особливостей, які дозволяють визначити тип болгарської говірки с. *Городне (Чийшия)*. Об'єктом дослідження є болгарські говірки Півдня України, предметом дослідження – фонетичні, морфологічні та лексичні особливості чийшийської говірки. Матеріал вибрано зі словника чийшийської говірки, укладеного автором статті, та словника говірки с. *Калчево*, яка теж належить до говірок чийшийського типу. Основними методами дослідження стали описовий, порівняльний та семантико-етимологічний аналіз досліджуваних лексем.

Зв'язок із попередніми дослідженнями. Болгарські етнічні анклави України неодноразово обиралися об'єктом дослідження в лінгвістичному,

етнографічному, історичному аспектах. Особливу увагу було присвячено болгарським говіркам – унікальній скарбниці свідчень про сучасне й минуле болгарської мови. Їхньому описові присвятили свої праці відомі дослідники – Ю. І. Венелін, М. С. Державін, С. Б. Бернштейн та багато учнів його наукової школи. Але і сьогодні ці говірки привертають увагу славістів і болгаристів. Вони були предметом докладного картографування в „Атласі болгарських говорів в СРСР”, суттєво доповнивши інформацію до фундаментальної лінгвогеографічної праці „Български диалектен атлас” (БДА). Чийшийська говірка, крім с. Городнього, представлена також мовленням мешканців с. Банівка, Калчево, Кам’янка (Ташбунар), Владичени (Імпуцита), Нагірне (Карагач), Тараклія (в Молдові), частково м. Болграда (туканська махала), Ізмаїла; крім того, говірками вторинного переселення з Бессарабії – Преслава, Інзовки, Банівки Запорізької обл. Староболгарські лексичні елементи цієї говірки докладно дослідив І. А. Стоянов [18, с. 22–102]. Він звернув увагу на архаїчні слов’янські лексеми у чийшийській говірці. Серед них: *изпръхна*, *зъмя*, *заюсвам* (болг. літ. *застивам*), *ино* (болг. літ. *постоянно*, *винаги*), *убраз* (болг. літ. *лице*) та ін. Говірки цієї групи інших сіл Бессарабії також були предметом дослідження діалектологів і етнографів [8; 20; 23]. Так, у колективній монографії „Чийшия” досліджується традиційна культура та побут мешканців села, їх етнокультурна своєрідність. Зазначається, що чийшийці, попри дію у різний час несприятливих чинників, виявилися стійкими щодо збереження етнічної самоідентичності. Цьому сприяло компактне розселення, а також те, що більшість болгар зайнято у сфері сільськогосподарського виробництва; селянство ж, як відомо, послідовніше й триваліший час зберігає традиції свого народу чи своєї етнографічної групи. Укладачі АБГ зазначали, що є села, у яких із самого початку були заселені представники різних говірок. В результаті сумісного співіснування в них утворилась єдина говірка, але варіанти у ряді випадків могли зберігатися. Як приклад наводиться говірка с. Чийшия, де мешкають переселенці із різних районів Болгарії – Казанлика, Старої Загори, Варни, Руцука та інших місць [22, с. 232–233].

Для фонетичної системи чийшийських говірок (Городне, Калчево, Кирсово, Шоп-Тараклія) характерним є наявність напруженого *ъ*, який знаходимо також в чушмелійській говірці та в говірці с. Главани. Вимову *ъ* фіксуємо в закінченнях іменників жіночого роду на *-а* (*вудъ*, *бурунъ*, *главъ*, *пчиль*, *пъчь*, *уфцъ*), в артиклевій формі (*уфцътъ*, *пъчьтъ*), у закінченнях дієслів 1 ос. одн. і в закінченнях дієслів 3 ос. мн. теперішнього часу (*перъ*, *предъ*, *седъ*, *пекът*, *стригът*), що зближує чийшийські говірки з вільшанськими і чушмелійськими [АБГ, с. 35]. А закінчення іменників жіночого роду *-ъ* зближує їх з шуменськими та родопськими. Вимова *ъ* в лексемі *нъш* є характерною рисою говірок чийшийського типу, а також говірки с. Главани та Ст. Трояни, які належать до різних груп, але мають багато спільних рис в граматичній та фонетичній системі [АБГ, с. 50]. Вимова *нъш* зафіксована також у східнородопських і шуменських говірках. В усіх інших болгарських переселенських говірках маємо вимову *нош*, *ношт*. В лексемах *жътва*, *шъпа*,

шътам вимова ь характеризує не тільки говірки чийшийської групи, але й деякі фракійські (Острівне, Н. Карагач, Лоцинівка).

В усіх чийшийських говірках слова *птица, птичка, птиче* вимовляються *фтичка, фтичи*, як і в значній частині фракійських та говірок болгарської групи і сливенських (Твардица). На місці *ятя* у чийшийських говірках знаходимо північно-східний тип чергування *a/e*: *б'ал -б'ели*, але *б'али навушта*, *л'ату – л'ет'ен* і *л'ет'ън*, *в'ара- в'ер'ан* і *в'а р'ън*, в кінці слова під наголосом вимовляється *-e*: *дв'е, дубр'е, зл'е, ръце, рам'ен'е, кол'ен'е, крил'е*, але *къд'а* [АБГ, с. 45]. Чергування *a//e* фіксуємо і після м'яких приголосних та шиплячих: *ж'аба – ж'еби, ч'аша – ч'еши, ш'апка – ш'епки, уфч'ар – уфч'ери, пийан – тийени*. Редукція ненаголошених голосних характерна для більшості болгарських переселенських говірок, у тому числі й для чийшийських: *зил' ену, диб'елу, гур'ешту, пит'ел, сул' ену* та ін., але в мовленні деяких мешканців села фіксуємо і помірну редукцію.

Стабільними є фонemi [ф] та [в]: *вудъ, водъ, вудиниць; фасул, файда, фиданъ, филиз, ферджа, фарта, финер, фудул* та ін. Епентичне *в* фіксуємо в лексемах *стуви* (стои 'стояти') та *павун* (паун 'павич'). Вимова *вол* характерна для чийшийських говірок і більшості фракійських. Зберігається також *в* у слові *цървули*. В деяких випадках вимовляється *ф* на місці *в*: *фл'ава, читфъртък, нафкос, мръфки, сфарийми, пулоф'ар* (пуловер) та ін. Типовим для чийшийських говорів є нестабільність фонemi *x*: вона відсутня на початку слова та в інтervoкальній позиції (на її місці може вимовлятися *й*), але зберігається в кінці слова (дієслів, іменників, прикметників), тобто *убъф, ора, уро, снаа, дреи, б'аа і б'айа*, але *сух (суф), глух, см'ах, купих*. У чийшийській говірці кінцеве *x* у прикметниках може також замінюватися звуком *ф*: *суф, глуф* та ін. Наявні африкати *дж* і *дз*: *аджи, п'ен'джура, чикмидж'е, дзардзъли, дж'урапи, дж'оп, джибри, дзурлъ, дзаранъ, дз'аннувам, дз'умб'ул, уздр'ал, дзъдзнь, върдзувъм, мърдз'ал*; йотація початкових голосних: *йегни, йедър, йепна съ, йерг'ен, йерм'енци, йес'ан, йефтин* та ін. Після шиплячих та африкат зафіксована лабіалізація ненаголошеного етимологічного *e* та *и* в лексемах *ч'ур'еши, ч'ул'ак, дж'ул'азо, ж'увей*, але *жиф, джибри*.

Для чийшийських говірок характерним є твердий приголосний в закінченнях дієслів 1 особи однини та 3 особи множини: *рабутъ, вадъ, вадът, видъ, видът, дъ пуступъ, удпалът, цъфтът; капъ, скубъ, дремъ, апът, спъ, сидъ, криштъ, ридъ* та ін. Більш стабільними є форми 1 особи однини, натомість у формах 3 особи множини все частіше вимовляється *a*. Відсутня асиміляція в групах приголосних *дн, бн*: *гладна, падна, с'една, др'евна*, але – *иднь і инъ*, в групах приголосних *мн* вимовляється *вн* – *повна, тъвну* та ін. Вимова ь перед сонорними *р, л*: *върх, върба, върри (върви), сърце, зърну, бърз, бързам* і після них: *влък, длък, длъгу, врьдза, мрътви, тръкам* та ін. Характерні для досліджуваної говірки вказівні займенники *тоо, таа, тва, т'ее; уноо, унаа, ува і унва, унее*, коротка форма знахідного відмінка 3 ос. одн. ж. р. – *га, гъ*, а також форми особового займенника 3 ос. одн. *н'егу – н'егу д'ен, н'егъ мъш, н'егу дит'е, н'егувъ з'ем'е, гудиниць съ збиръ с н'егувити другари*. Особливі вказівні форми на позначення близьких та неблизьких предметів: *ъй,*

ъй тоо, ъй ту, ъй го – ъй гу, ъй га – ъй гъ, ъй го – ъй гу та ін. Частина майбутнього часу *жъ* є маркером морфологічної системи чийшийської говірки: *Жъ дода, жъ кажа, жъ спъ*. Артикль іменників чоловічого роду – *ъ*: *кракъ, сн'егъ, нусъ*. Три останні особливості суттєво відрізняють чийшийську говірку від інших північно-східних (вільшанської і чушмелійської), що, на думку укладачів АБГ, свідчить про відсутність діалектної єдності бессарабських північно-східних говірок [АБГ, с. 35]. На наш погляд, це свідчить і про те, що чийшийська говірка не належить до північно-східних говірок, у ній зафіксована низка рис балканських *ъ*-говорів, південно-східних (рупських) болгарських говірок і навіть південно-західних. Яскравим прикладом цього є наявність ітеративних дієслів, які зафіксовані болгарськими діалектологами переважно в південно-західних і рупських говірках: *аресувъм, заклинювъм, закрутювъм, залисувъм, залупувъм (захлупвам), запалювъм, записувъм, запретнувъм, зафундувам, идосувъм* та ін. Подібні форми зафіксовані, наприклад, в Дупнишко: *алосувам се – разкарвам се безцелно, аресувам, аризувам, артисувам – изоставам, ставам излишен, ашладисувам – присаждам, калемя, бактисувам – унищожавам, белосувам – варосвам, бендисувам – харесвам* та ін. [10, с. 115, 155]. Ітеративні дієслівні фіксують болгарські діалектологи і в троянській говірці: *виштирисуъм – обикалям ношем като зъл дух, затикнуъм – закичвам се с цвете, иргинуъм – вода ергенски живот, къбърдисоом – втасвам, шупвам, ръспасуъм – сваям си пояса, сумясуъм съ – сещам се за нещо, тъньдисуъм – познавам, забелязвам нещо та ін. [Ковачев, Тотевски]; в родопських говірках: *блеснувам, вапцувам, вързувам, зайуснувам (заспивам)* та ін. [12, с. 217; 11, с. 207–216]. Ітеративні дієслівні форми на *-ува-* зафіксовані також у банському говорі (м. Банско). Як відзначає Б. Цонев, „те свързват банския диалект както със западните, така и с югоизточните говори” [21, с. 35].*

На думку К. Мірчева, ітеративні дієслова – одна з характерних рис рупських говірок. Вони зафіксовані у східномакедонських говірках та в солунських [15, с. 100]. А в південно-східномакедонських говірках та в сусідній гоцделчівській говірці зафіксовані архаїчні типи ітеративних дієслівних форм, що свідчить про тісний зв'язок мови староболгарських пам'яток і новоболгарських діалектів [15, с. 98]. Ці форми утворені по типу старих інфінітивних основ на *-ова-*, *-иева-*, тобто з суф. *-ова-* (в інших діалектах *-ува-*): *казовам, видьовам, пцовам (псувам), плодновам, празновам, легновам*. Деякі з них існували ще в староболгарській мові: *миновам, заминовам, поминовам, заникновам, навикновам, загиновам, погиновам, разиновам, опековам* та ін., зафіксовані також у Супрасльському літописі. Характерною особливістю рупських говірок вважають також дієслова *двадам* (Чш. *дувадъм – дохождам*), *сятам* (усещам), *флявам* (влизам), *испъдам, доходам, фатам* та ін., які зустрічаються і в Родопах. Для чийшийської говірки характерна м'якість приголосних *л'* та *н'* (*шел'чи, казан'чи, мийун'чи, мъл'ч'ешна вудъ, гъл'чь* та ін.). Саме ця особливість і стабільність консонанта *в* є характерними рисами рупських та південно-західних болгарських говірок.

До лексичних раритетів говірки с. *Городне* належать лексеми: *кутел 'ступка', бърна 'губа', пипон 'диня', кълвун 'клюв', дрешняк 'посаг', кръстачки*

‘різновид виробів з тіста’, *ирмик* ‘пояс’, *бурдел* ‘погріб, льох’, *върбило* ‘ручка відра’, *укол* ‘кошара’, *чавре* ‘вишита носова хусточка, яку дарує дівчина нареченому’, *мумари* ‘учасники весільного обряду’ та ін. Остання, за даними БЕР, у значенні „пратеник на момчето да иска мома” зафіксована в Смолянському окрузі, Ардинському (с. Петково, Давидково), Пловдивському (Дедево), Ксантийському (Кръстополе), Широколишському районі, в Габрово та Хасково (*мумар, мумарин*) [БЕР, т. 4, с. 224]. Тільки у Городньому зафіксовано великоднє дівоче свято-хода *напрът*. Різноманітними є назви виробів з тіста: *тутманик, дръпъници, кръстатки* та ін. Дієслово *гълча* „говорити” вживається ще в чушмелійській говірці та суворівській. Тільки у чийшийській групі говірок знаходимо лексему *магалка, маалка* (стебла кукурудзи), яка зафіксована в південно-східних болгарських говірках та в південно-західних: *царевичен кочан* (Странджа), *царевичен кочан със зерна* (Смолянско; Петково, Давидково, Малка Арда, Ардинско), *царевичен кочан без зърна* (ЮИ), *малък царевичен кочан със зърна* (Гърмен, Гоцделчевско; Съчанли; Дервент, Дедеагачко); *царевичен кочан със или без обвивка* (Чешиегирово, Пловдивско) [БЕР, т. 3, с. 691], *царевичен кочан със зърна* (Припек, Родопи) [19, с.126]. Гіркий перець має різні назви у болгарських говірках. В Городньому він має назву *миюнче*. Лексема *мехунка, мяунка* у значенні „малка люта пиперка” зафіксована в БЕР тільки у Віденському окрузі (Ново село) [БЕР, т. 3, с. 774], в іншому значенні „пашкул, ягода, скрита в голям міхур” зафіксована в інших слов’янських мовах та їх діалектах. Праслов’янська за походженням лексема *бърна* ‘ушна’ є лексичним маркером чийшийських говірок. На думку укладачів БЕР, вона характерна для східних болгарських діалектів [БЕР, т. 1, с.103]. Але зафіксована нами і в південно-західних болгарських говірках метрополії, в балканських, рупських і в родопських: у Самоківській говірці *барла* [5, с. 29], в троянській *бърнь* [13, с.14], у чирпанській *бърна* [9, с. 35; 2, с.16], в чечській (с. Чеч, Югозападни Родопи) *борна* [16, с. 290], в Странджа – *бърна* [17, с. 30], а також в говірці с. Припек (Родопи) – *бърна* [19, с.117]. В родопській говірці с. Припек зафіксовані також лексеми *вада* „бразда в картофена нива”, *кутелче* „солниця”, *кълфун* „човка”, *маалка* „царевичен кочан със зерна”, *пичам* „пека”, *постелка* „черга” та ін. [19, с.111–138], які вживаються і в Городньому. В с. Чеч (Родопи) знаходимо лексеми, які характерні й для чийшийської говірки: *махалка* „кочан царица” [16, с. 288], *чеврика* „голяма носна кърпичка”, *чьосту* „гъсто” [16, с. 298]. В Странджі та Родобах фіксується лексема *лишан* „мітка на вухах овець” „от *нишан* с дисиміляція *н-л*, както и в срхр. *Лишан*” [БЕР, т. 3, с. 444]. Усі ці приклади свідчать про те, що чийшийська говірка є надзвичайно архаїчною, розвивалася в ізоляції від основного материкового масиву.

Чимало у досліджуваній говірці варіативних форм. Варіативними є форми *млогу / многу* ‘багато’: *млогу / многу рубли, млогу / многу убъви, млог / многу път’а; нокит, нокът, н’екъ, н’ока; н’ехти, нохти, нухт’ети* „ніготь; нігті”, *камък / камън* та ін. Для чийшийської говірки характерною є значна кількість запозичень з грецької, які рідко вживаються в досліджуваних переселенських болгарських говірках. Це такі лексеми, як: *гиран* „колодязь”, *пипон* „диня” [див.

БДА, т. 1, с. 227], *кутел* „дерев’яна ступка”, яка зафіксована у Ловечському окрузі, Хасковському та Севлієвському (с. Градище) [БЕР, т. 3, с. 156], та ін. Турецькою за походженням є лексема *кавак* „топола”, що зафіксована у цьому значенні у Софійському, Первомайському, Севлієвському, Габровському та інших округах [БЕР, т. 2, с. 120] та в Родопах [16, с. 287]. Раритетною є також турецький за походженням прикметник *джумбашилян* „весела людина” та *ачингьоз*, який у досліджуваній говірці має значення „бадьорий, кмітливий”. В БЕР фіксується як запозичення з турецької у значенні „кмітлива, тямуща, розторопна, активна людина” [БЕР, т. 1, с. 22], в чирпанській говірці *ачигьоз* – „умен, буден, хитър, отракан” [9, с. 17]. До раритетних запозичень з турецької слід віднести також назву гри (на) *карлюк*, яка зафіксована в БЕР у значенні „забавлявам дете, като го хващаме двама души за една ръка, тичаме и държим детето във въздуха” (Ботевградско) [БЕР, т. 3, с. 210]. Не зафіксована в БЕР лексема *казакиня*, що у чийшийській говірці має значення „верхній жіночий одяг – кожух”. Окрім традиційних для болгарських переселенських говірок назв міфічних персонажей *таласъм*, *вампир*, *дявул*, в Городньому фіксуємо також *мока*, *нави*, *йерменци*, *урисници*, *бобува майка*, *глог* (дете на вампир „дитина вампіра”) та характерну для південних болгарських говірок лексему *караконджол*, і назву знахарки – *басматарка* (лекарка). Такої кількості назв міфічних персонажей не зафіксовано нами в жодній переселенській говірці півдня України. Раритетною для болгарських говірок півдня України є лексема *баница*, майже в усіх болгарських селах листковий пиріг з бринзою або сиром має назву *милина*. А також назва сукні – *манофел*, *манофил*. За свідченням Христо Вакарельського, термін *манофил* вживається в Тринському окрузі (Західна Болгарія) у значенні „сукман, вид горна дреха” [5, с. 249]. Зафіксована ця лексема також і в словнику Найдена Герова: *манофел диал.* „дреха, подобна на сукман” (Карловско с. Войнягово) [БЕР, т. 3, с. 655]. Раритетною є і назва верхнього жіночого одягу з рукавами *джубе*: „вид къса горна дреха; джебе (Тетевен) – чрез тур. от араб.” [БЕР, т. 1, с. 369] та срібної пряжки на поясі *чепрази*. Тільки в Городньому фіксуємо прізвище *Чепразов*. Раритетні чийшийські лексеми знаходимо в говірках різних регіонів, у тому числі й в чирпанській, казанликській, троянській говірках: *бърна*, *ваджъ*, *върбило*, *гушки*, *дал*, *далдърма*, *жъ*, *задгъзувъм*, *кълвун*, *кутли*, *кутел*, *мърсол*, *повнъ* та ін. [9, с. 17; 13], що підтверджує гіпотезу про можливу зону виходу переселенців з району – *Казанлъкско-Чирпанско-Троянско*, де вони теж, можливо, не є корінними мешканцями. Назва сукні *манофел*, наприклад, за свідченнями Х. Вакарельського, вживається тільки в Тринському окрузі (Західна Болгарія) [6, с. 249]. Стосовно назв одягу в с. Чийшия етнографи зазначають: „Более всего сходных черт, на наш взгляд, традиционная одежда жителей села Чийшия имеет с одеждой жителей области Странджа (Малко-Тырновский и Лозенградский округа) и потомков переселенцев из этих мест, проживающих в Южной Добрудже. Черты сходства проявляются в употреблении специфических терминов, обозначающих детали костюма (*кюрк*, *вуркузун*); в ограниченном применении вышитого и отсутствии тканого орнамента в одежде; в относительно широком в прошлом применении *гайтана*

для украшения отдельных предметов одежды; в обычае надевать поверх рубахи два-три платья одновременно” [23, с. 376–377]. Водночас „чийшиицы обладают глубоко своеобразным комплексом культуры, не идентичным культуре ни одной другой группе болгарского народа, что позволяет говорить о них, как об особой этнографической единице (учитывая, с другой стороны, относительное единство бытовой культуры всех жителей села) внутри этноса. <...> свадебная терминосистема позволяет констатировать и наличие реликтов традиционного национального белого костюма у чийшиицев, что позволяет отнести их к группе „белодрешковци” [23, с. 632]. До реліктів традиційного національного білого одягу („белодрешковци”) слід віднести, на наш погляд, білі панчохи, які зазвичай дарують парубкам дівчата перед весіллям. Розповідаючи про минулі часи, чийшииці завжди відзначали: *Тва й било времи, гату удили пу бели рькави*.

Досліджуючи фонетичні, морфологічні та лексичні особливості інших північно-східних говірок – вільшанських і чушмелійських, вчені дійшли висновку, що вони також не є корінними північно-східними [1, с. 36], а мають багато спільних рис з південнобалканськими говірками, що свідчить про те, що і до сьогодні зберігається єдність південних говорів з мізійськими [14, с. 115]. Лексичні відмінності зафіксовані не тільки між чийшийськими і чушмелійськими говірками, але й між чийшийськими та балканськими, пор.:

балканські	чийшийські	болгарська літературна мова
чутура	кутел	хаван, хаванче ‘ступа’
куйрук	упашка	опашка ‘хвіст’
кантърми	ъцуви	поводи ‘повід’
калпак	шапка	калпак ‘хутряна шапка’
джуни	бърни	устни ‘губи’
привизло	върбило	дръжка ‘ручка відра’
каун	пипон	пъпеш ‘диня’
гага	кълвун	човка, клюн ‘дзьоб’

Слід погодитись з думкою етнографів про надзвичайну своєрідність мови та культури чийшииців, яка не має відповідників у метрополії. Низкою рис вона зближена з мізійськими (шуменськими) говірками (наявність напруженого [ъ] у наголошеній позиції, флексія – ь у дієсловах 1 ос. одн., фонетична структура слів *ньш, моми*, наявність вказівних займенників *тоо, таа* та ін.) і південнобалканськими. Натомість поширеність ітеративних дієслів та білого кольору в традиційній культурі зближує досліджувану говірку з південно-західними. Мовний континуум в регіоні виявляється відчутно диференційованим, що є наслідком складних процесів як у самих говірках, так і наслідком тих численних міграційних процесів, які характеризували історію болгар упродовж усього їхнього перебування на Балканах. Безперечно, чийшийська говірка зберігає значну кількість архаїчних слов’янських елементів здебільшого в фонетичній та лексичній системі, що підтверджує їх наявність і в родопських говірках. Це такі лексеми, як: *чест, маалка, кълвун, кутле, бърна,*

постелка, зайувам, печь та ін. Варіативність деяких форм може свідчити, на наш погляд, про мішаний характер говірки та вплив сусідньої троянської говірки на чийшийську.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в укладанні словника чийшийської говірки та говірки с. Владичени, що дозволить з'ясувати корпус спільних ознак у структурі всіх чийшийських говірок.

Список використаних джерел та літератури

1. Атлас болгарских говоров в СССР. Вступительные статьи. Комментарии к картам. М., 1958. Ч. 1. 84 с.
2. Бояджиев Т. Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия. София, 1991. 274 с.
3. БДАО – Български диалектен атлас. Обобщаващ том. I–III. Фонетика. Акцентология. Лексика. София: БАН, 2001. 540 с.
4. БЕР – Български етимологичен речник. София: БАН, 1971–2002. Т. 1–6.
5. Вакарелска-Чобанска Д. Речник на Самоковския говор. София: Академично издателство „Марин Дринов”, 2005. 394 с.
6. Вакарелски Хр. Етнография на България. София, 1977. 676 с.
7. Геров Н. Речник на българския език. София, 1975. Т. 1–6.
8. Журавлев В. К. Ташбунарский говор (глагол). *Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР*. М., 1953. Вып. 4. С.124–166.
9. Зидаров К. Речник на характерни думи в Чирпанския говор (XIX и началото на XX век). Чирпан, 1995. 276 с.
10. Зрънчев И.Б. Говорът на село Цървище, Дупнишко. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски”, 2008. 302 с.
11. Илиев И. Морфологични и синтактични особености на Дарешкия говор от Източните Родопи. *Филологически проучвания на Великотърновския университет „Св.Св.Кирил и Методий”*. Сборник с научни изследвания, посветен на 70-годишнината на проф. дфн Иван Харалампиев. Велико Търново, 2016. Т. 35. С. 201–217.
12. Керемидчиева С. Говорът на Ропката (Родопска граматика). София: МикроПринт, 1994. 342 с.
13. Ковачев С., Тотевски Т. Речник на Троянския говор. Троян: Университетско издателство „Св.Климент Охридски”, 1998. 138 с.
14. Кочев И. За основните проблеми на българската диалектология. *Български език*, 1984. № 2. С. 115–121.
15. Мирчев К. Неврокопския говор. *Годишник на Софийския университет*. София: СУ, 1936. Вип. 32. № 1. С. 84–122.
16. Сребранов Р. Чечкият говор. София: Академично издателство „Проф.Марин Дринов”, 1997. 334 с.
17. Станчев Д. Речник на Странджанския говор. Бургас: Делфин прес, 1999. 308 с.
18. Стоянов І. А., Стоянова Е. П., Дадіверін І. Г. Мова болгар України в її усній та писемній формі. Одеса: Оптимум, 2002. 494 с.

19. Тончева Х., Илиев И. Говорът на село Припек, Джебелско. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски”, 2016. 182 с.
20. Топалова С. Д. Говорът на българите в с. Калчево, Бесарабия. *Българските говори в Украйна*. Одеса: Друк, 2009. Вип. IV. 258 с.
21. Цонев Р. Говорът на град Банско. Благоевград, 2008. 376 с.
22. Чешко Е.В. Итоги работы по составлению лингвистического атласа болгарских говоров СССР. *Ученые записки Института славяноведения*. М.; Л., 1950. Т. II. С. 232–241.
23. Шабашов А. В. и др. Чийшия: очерки истории и этнографии болгарского села Городнее в Бессарабии. Одесса: Астропринт, 2003. 788 с.

References

1. Atlas bolgarskikh govorov v SSSR. Vstupitel'nye stat'i. Kommentarii k kartam. М., 1958. Ch. 1. 84 p.
2. Boyadzhiev T. B"lgarskite govori v Zapadna (Belomorska) i Iztochna (Odrinska) Trakiya. Sofiya, 1991. 274 p.
3. BDAO – Blgarski dialekten atlas. Obobshchavashch tom. I-III. Fonetika. Aktsentologiya. Leksika. Sofiya: BAN, 2001. 540 p.
4. BER – Blgarski etimologichen rechnik. Sofiya: BAN, 1971–2002. Т. 1–6.
5. Vakarelska-Chobanska D. Rechnik na Samokovskiya govor. Sofiya: Akademichno izdatelstvo „Marin Drinov”, 2005. 394 p.
6. Vakarelski Khr. Etnografiya na Blgariya. Sofiya, 1977. 676 p.
7. Gerov N. Rechnik na blgarskiya ezik. Sofiya, 1975. Т. 1–6.
8. Zhuravlev V. K. Tashbunarskiy govor (glagol). Stat'i i materialy po bolgarskoy dialektologii SSSR. М., 1953. Vyp. 4. pp. 124–166.
9. Zidarov K. Rechnik na kharakterni dumi v Chirpanskiya govor (XIX i nachaloto na XX vek). Chirpan, 1995. 276 p.
10. Zrnchev I.B. Govort na selo Tsrvishe, Dupnishko. Blagoevgrad: Universitetsko izdatelstvo „Neofit Rilski”, 2008. 302 p.
11. Iliev I. Morfologichni i sintaktichni osobenosti na Dareshkiya govor ot Iztochnite Rodopi. Filologicheski prouchvaniya na Velikotrnovskiya universitet „Sv. Sv. Kiril i Metodiy”. Sbornik s nauchni izsledvaniya, posveten na 70-godishninata na prof. dfn Ivan Kharalampiev. Veliko Trnovo, 2016. Т. 35. pp. 201–217.
12. Keremidchieva S. Govort na Ropkata (Rodopska gramatika). Sofiya: MikroPrint, 1994. 342 p.
13. Kovachev S., Totevski T. Rechnik na Troyanskiya govor. Troyan: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Okhridski”, 1998. 138 p.
14. Kochev I. Za osnovnite problemi na blgarskata dialektologiya. Blgarski ezik, 1984. № 2. pp. 115–121.
15. Mirchev K. Nevrokopskiya govor. Godishnik na Sofiyskiya universitet. Sofiya: SU, 1936. Vip. 32. № 1. pp. 84–122.
16. Srebranov R. Chechkiyat govor. Sofiya: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov”, 1997. 334 p.
17. Stanchev D. Rechnik na Strandzhanskiya govor. Burgas: Delfin pres, 1999. 308 p.

18. Stoyanov I. A., Stoyanova E. P., Dadiverin I. G. Mova bolgar Ukrayiny v yiyi usnij ta pysemnij formi. Odesa: Opty`mum, 2002. 494 s.
19. Toncheva H., Iliev I. Govort na selo Pripek, Dzhebelsko. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo „Paisij Hilendarski”, 2016. 182 p.
20. Topalova S. D. Govort na blgarite v s.Kalchevo, Besarabija. Blgarskite govori v Ukrajna. Odesa: Druk, 2009. Vip. IV. 258 s.
21. Conev R. Govort na grad Bansko. Blagoevgrad, 2008. 376 p.
22. Cheshko E.V. Itogi raboty po sostavleniju lingvisticheskogo atlasa bolgarskih govorov SSSR. Uchenye zapiski Instituta slavjanovedenija. M.; L., 1950. T. II. pp. 232–241.
23. Shabashov A. V. i dr. Chijshija: ocherki istorii i jetnografii bolgarskogo sela Gorodnee v Bessarabii. Odessa: Astroprint, 2003. 788 p.

V. O. Kolesnyk,

Doctor of Philological Sciences,
 Professor of Bulgarian Phylology Department
 Odesa I. I. Mechnikov National University,
 24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
 tel.: +38(048) 725-24-88

BACK TO THE QUESTION OF GENESIS OF CHIYSHIYA DIALECT

Summary

Introduction. The article deals with the basic phonetic, morphological and lexical features of the dialect of the village Gorodne (the previous name was Chiyshiya), Bolgrad district of the Odessa region. The research of rare features of Chiyshiya dialect allows to determine its genesis and place among other Bulgarian resettlement dialects in Ukraine and in the metropolis. The *purpose* of the study is to determine phonetic, morphological and lexical features that enable to determine the type of dialect. The *object* of the research is the Bulgarian resettlement dialects of the South of Ukraine, the *subject* of the research is the dialect of the village Gorodne (Chiyshiya). The material was collected during the expeditions in the village Gorodne and from the dictionary of the village of Kalchevo, where also the speakers of the Chiyshiya dialect live. The main *methods* of research are descriptive, comparative and semantic-etymological analysis of the studied lexemes. The study found that the largest number of common features in the phonetic and lexical system of the Chisinau dialect has the southeastern and southwestern dialects of the metropolis. Composing of the dictionary of Bulgarian resettlement dialects in Ukraine and the dictionary of Balkanisms is possible practical implementation of the research results. In the research we have come to the following conclusions.

We have come to the following *results*. The Chiyshiya dialect does not belong to the northeastern Bulgarian dialects, it contains a number of features of the ъ- type Balkan languages, southeast and even the southwest Bulgarian dialects. The largest number of phonetic, grammatical and lexical similarities is recorded in the Rupski

and southwest Bulgarian dialects. A striking example of this is the presence of iterative verbs, which are recorded by Bulgarian dialectologists mainly in southwest dialects. Iterative verbs are one of the characteristic features of the Rupski dialects. They are recorded in the East Macedonian and the Solunski dialects. Archaic types of iterative verbal forms are formed by the type of old infinitive foundations -ова-, -ieva, that is from suf. -ова (in dialects -ува): казовам, видьовам, пцовам (псувам), плодновам, празновам, легновам. Some of them existed in the Old Bulgarian language: миновам, заминовам, поминовам, заникновам, etc. The softness of the consonants (such as шел'чи, казан'чи, мийун'чи, мъл'ч'ешна вудъ, гъл'чъ, etc.) in the Chiyshiya dialects and the stability of the consonant в are characteristic features of the south-western Bulgarian and some of Rupski dialects.

A characteristic feature of the Rupski and Chiyshiya dialects is also the двадам, доходам (in the Chiyshiya dialect - дувадъм - дохождам), сяттам (усещам), флявам (влизам), испъдам, фатам, etc., which also occur in the Rhodopes. To lexical rarities of dialect of the village Gorodne Urban belongs to the lexemes: кутел 'mortar'; кутле 'little finger'; пипон 'melon', кълвун 'beak', кръстачки 'a kind of product from dough', ирмик 'belt', бурдел 'cellar', върбило 'bucket handle', кулкуш 'doghouse', чавре 'embroidered nose handkerchief', мумари 'participants of the wedding ceremony', колдзури 'a kind of embroidery', and others. Only in the village Gorodne was recorded the great holiday-procession - напрът, the names of products from the dough - тутманик, дърпъници, кръстатки. The verb гълча 'to talk' is used in the Chiyshiya dialect dialects. For the Chiyshiya dialect, a loanword from the Greek is also typical: гуран 'well', пипон 'melon', and кутел 'wooden mortar'. Only in the Chiyshiya group of dialects we find the lexeme магалка, маалка (corn stalks), which is recorded mostly in the southeastern and southwestern Bulgarian dialects. Much of the lexical rarities are the names of clothing and ornaments: манюфел, антерия, джубе, казакиня, кюрк, гаити на вуркузун, ферджа, баска, чепрази, etc. They are mostly borrowed from Turkish language. *The Conclusion.* It is necessary to research deeply the vocabulary of the Bulgarian resettlement dialects in terms of linguistic geography and history in order to determine their long-standing ties with other South Slavic dialects and to trace a chronology of common elements.

Key words: Bulgarian dialectology, Bulgarian resettlement dialects, the Chiyshiya dialect, phonetic, morphological, lexical markers, language contacts.

Надійшла до редакції 7.08.2018 р.

УДК 811.161.1(043.3/.5)

DOI: <https://doi.org/10.18524/2413-0613.2018.22.145388>

О. К. Романова,

кандидат филологических наук,

доцент, заведующая кафедрой украинского и русского языков

Института подготовки иностранных граждан

Одесского национального политехнического университета,